

Oranje Boven!

Roggelelies in een bijzondere akkergemeenschap

Tekst en foto's: Fred Bos

Roggelelies hebben al jaren de aandacht van Fred Bos. Vroeger groeiden ze volop in de omgeving van zijn geboorteplaats Gieten (Dr.). Zijn zoektocht voerde eerst door Drenthe, vervolgens door de rest van Nederland en later naar Duitsland, naar de bijzondere akkergemeenschap in het plaatsje Govelin.

Een beetje geschiedenis

Rond 1850 werd de roggelelie, toen nog oranjelelie genoemd, voor het eerst in Nederland als onkruid in roggeakkers bij Zuidlaren in Drenthe gevonden. De akkers zagen er ter plaatse oranje uit. Volgens de plaatselijke boeren een onuitroeibaar onkruid. In de daarop volgende jaren werd de lelie op meerdere plekken op de noordelijke Hondsrug en in Westerwolde gevonden plus op een enkele vindplaats bij De Steeg en bij Doenrade.

Vanaf de eerste vondst ontstond er twijfel of de lelie, die vooral van de

Alpen bekend was wel echt wild kon zijn in Nederland. Omdat de lelie ook in tuinen voorkwam, bleef men twifelen over de herkomst en werd de lelie toch maar beschouwd als een verwilde sierplant die via de mesthoop op de akkers was terechtgekomen.

In 1911 schrijft Heimans tijdens een excursie naar Drenthe bij een bezoek aan mijn geboorteplaats Gieten voor het laatst uitgebreid over de inmiddels al zeer zeldzaam geworden oranjelelie.

Zoektocht

Vijfenzeventig (!) jaar later pak ik de draad op en doe in Natura verslag van de resultaten van mijn onderzoek op de essen van Gieten en het aangrenzende Bonnen. De lelie blijkt in Gieten en Bonnen dan nog in een dertigtal tuinen voor te komen. De plaatselijke bevolking blijkt nog over een onvermoede schat aan informatie te beschik-

ken. Mijn vader heeft de oranjelelie, die hij kent onder de lokale naam roggelelie, voor de Tweede Wereldoorlog nog op meerdere akkers omgemaaid bij de roggeoogst. Uit zijn gesprekken met collega-boeren en vooral met oudere tuineigenaren blijkt, dat de lelie voor het laatst nog in 1964 op een paar akkers voorkwam. In dat jaar zijn de laatste planten in een tuin overgeplant. In totaal blijkt er een achttal akkers geweest te zijn, waar de roggelelie groeide. Eén van deze akkers is de gene waar Heimans in 1911 de lelie gezien moet hebben. In het artikel gebruik ik de naam roggelelie als 'geuzennaam' voor de oranjelelie. In het najaar van 1986 vindt een herziening plaats van Nederlandse plantennamen en tot mijn aangename verrassing blijkt de plaatselijke Drentse naam roggelelie tot officiële naam te zijn verheven. Mijn oproep tot medewerking aan het eind van het artikel heeft zoveel

respons, dat ik tegen alle verwachtingen in regelmatig in Natura een vervolgartikel schrijf over de resultaten. In 1988 wordt de roggelelie volkomen onverwacht zelfs nog op één plaats in het wild teruggevonden. Op 13 maart 2012 zijn in de aangrenzende roggeakker van het SBB ongeveer 300 bollen uitgeplant als herintroductie. Hopelijk slaagt het experiment en kunnen we hier zien, hoe het er plaatselijk vroeger op de Hondsrug uitzag in de zomer. De roggelelie keert op bescheiden schaal weer terug in de handel en veel heemtuinen planten bollen in hun roggeakkertjes. Ik ben nieuwsgierig in welke heemtuinen ze nu nog steeds aanwezig zijn. In 1994 wordt de zoektocht bekroond met een mooie postzegel in een serie van vier plantensoorten: de drie kleuren van de Nederlandse vlag en de oranje wimpel van het koningshuis. In Natura sluit ik de artikelenserie af. De roggelelie staat weer op de kaart.

Roggelelies op schilderijen

De roggelelie blijkt een heel 'aانبare' plant te zijn met een onwaarschijnlijk verhaal. In de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw wordt de lelie in een groot deel van het land in tuinen teruggevonden. Naast de natuurlijke blijkt er ook een sterke, onverwachte, culturele component te zijn.

Maart 2012. Vrijwilligers planten roggeleliebollen op een terrein van Staatsbosbeheer nabij Eext (Dr.)

De 'Portinari Triptiek' van Hugo van der Goes. Op het middendeel staat de roggelelie met een lis in een vaas op de voorgrond.

De lelie blijkt een sterk symbolische betekenis van reinheid en zuiverheid te hebben. Behalve de maagdelijk witte Madonnalelie bij middeleeuwse Maria-portretten wordt ook de roggelelie vaak op schilderijen afgebeeld. De oudste schilderijen, waarop ik tot nu de roggelelie heb gezien, zijn rond 1470 in Brugge geschilderd. De triptiek "Het Laatste Oordeel" van Hans Memling is te zien in het Nationaal Museum in Gdansk. De roggelelie staat daar aan de voet van Petrus, die op de trap naar de Hemel staat om de mensen, die niet in het vagevuur zijn gegooid, te ontvangen. De "Portinari Triptiek" van Hugo van der Goes hangt tussen de Botticelli's in de Uffizi te Florence. Op het middendeel staat de roggelelie met een lis in een vaas op de voorgrond voor een schoof rogge, terwijl de herders knielen bij het Christus-kind. In de Gouden Eeuw tijdens de bloei van de Vlaamse bloemschilderkunst wordt de roggelelie vaak in het boeket afgebeeld. Ook in de oude kruidenboeken van Fuchs, Dodoens en vele anderen is de roggelelie vaak afgebeeld als geneeskrachtige plant. Heel verrassend is de relatie tot de koninklijke familie. Dat kwam al tot uitdrukking in de postzegel, die

voor oranje, de kleur van de wimpel staat. Er is een schilderij van stadhouder-koning Willem III bekend waarop de roggelelie als oranje symbool is afgebeeld. Mensen konden door roggelelies in hun tuin te planten hun politieke voorkeur voor de stadhouders kenbaar maken. Vlak voor de Franse Revolutie werd alles wat naar oranje verwees door de Patriotten verboden zoals goudsbloem, worteltjes, sinaasappels maar ook de roggelelie.

Status van de roggelelie

Tijdens het onderzoek groeide de twijfel over de hypothese van de verwilderde sierplant. De geleerde ontdekkers waren niet op de hoogte van de lokale tradities en de tuinen boerenpraktijk. In het verleden groeide er een beperkt assortiment van sterke en praktische planten in de tuin. Men had in het seizoen weinig tijd voor de siertuin. Zwakke planten overleven dat niet. In Drenthe waren nauwelijks adellijke tuinen waar de lelie zou kunnen groeien. Men kreeg planten door ruilen, zaaïen en stekken. Er waren geen tuincentra en er werd geen geld besteed aan sierplanten. Uit alle verhalen, die ik in de loop der jaren gehoord heb, blijkt, dat de lelies in veel tuinen uit de ak-

kers zijn gehaald. Ze waren mooi en kostten niks. Als kind leerde je bij het helpen in de tuin, dat zaaddragende onkruiden niet op de mesthoop hoorden, maar in het kippenhok. De weg door de kippenmaag overleven de meeste zaden niet. In oude tuinboeken wordt er voor gewaarschuwd om voor lelies oude en verweerde mest te gebruiken, want lelies ‘verbranden’ op verse, scherpe mest. Dat pleit dus niet voor verspreiding via de mestvaalt.

Roggelelies in Duitsland

De verspreiding van de roggelelie in Noord Nederland en Noord Duitsland ten westen van de Elbe valt vrijwel samen met het gebied van de zogenaamde ‘eeuwige’ roggebouw op de schrale morenebodems van het Saalien met een subatlantisch klimaat. De Elbe is de oostgrens van de verspreiding van veel (sub)atlantische soorten. Het is zeer aannemelijk dat de roggelelie een inheemse soort is met een disjunct (onderling gescheiden) verspreidingsgebied.

In mei 2007 ben ik in Hannover bij

de presentatie van de ‘Verbreitungsatlas der Farn- und Blütenpflanzen von Niedersachsen’. Hier maak ik van de gelegenheid gebruik om op het kantoor de belangrijkste vindplaatsen van de roggelelie gedetailleerd in mijn inventarisatie-atlas in te tekenen. Dat zijn er meer dan in Nederland. Als ik klaar ben vraag ik de medewerkers wat volgens hen de rijkste vindplaats in Niedersachsen is. Daar bestaat geen verschil van mening over: Govelin.

Govelin: een bijzondere akkergemeenschap

Govelin is een klein, geïsoleerd gelegen gehucht, een zogenaamde Rundling, een speciaal oudslavisch nederzettingstype, dat alleen in het Wendland en naaste omgeving voorkomt. Het lijkt enigszins op een Drents brinkdorp. Een ideale Rundling heeft geen doorgaande weg. Govelin heeft vier vaste bewoners en is gelegen op een oude morenegrug uit het Saalien en is bijna geheel omringd door de uitgestrekte jachtbossen van de Göhrde. Een groot deel van de bossen rond Govelin zijn oude heidebebossingen met veel

zevenster in de ondergroei.

Het Wendland ligt ten oosten van de Lüneburgerheide tegen de Elbe aan de oostgrens van het sub-atlantische klimaatgebied waar evenals in Nederland ‘eeuwige’ roggebouw werd bedreven. De oudmorene bodems waren zo schraal, dat er niet volgens het drieslagstelsel van Karel de Grote kon worden gewerkt. Schapenmest gemengd met heideplaggen was essentieel om de roggebouw jaar na jaar mogelijk te maken. Evenals in Nederland zijn de heidevelden na de invoering van de kunstmest landbouwkundig overbodig geworden. Veel heidevelden zijn toen ontgonnen of bebost, de roggebouw met bijbehorende levensgemeenschap is vrijwel geheel verdwenen.

Rijke akkergemeenschap

In Govelin kan men nog een indruk krijgen, hoe de roggeakkers er in de 19e eeuw hebben uitgezien. Hier is de complete levensgemeenschap nog aanwezig. Eén akker kleurt in de zomer nog oranje van de roggelelie. Daarnaast groeien nog heel veel andere karakteristieke soorten van schrale zandgrondakkers zoals korensla, korenbloem, glad biggenkruid, bleekgele hennepnetel, brede raai (voor het laatst in 1928 in Nederland; hier op de laatste vindplaats in Niedersachsen), dauwnetel, akkerogentroost en slofhak. Er werden vegetatieopnames gemaakt met meer dan dertig soorten op 25 m²! In totaal werden meer dan tachtig soorten genoteerd. Tenminste dertien ervan staan op de Rode Lijst van akkeronkruiden. Door het heuvelachtige terrein zijn er nog gradiënten aanwezig van droog naar nat. In een laagte waar na

In de omgeving van de nederzetting Govelin komen meer bijzonderheden voor zoals dauwnetel en wrattenbijter.

hevige regenval het water tijdelijk stagneert werden vrij recent koprus, dwergbloem, borstelbies, klein bronkruid en muizenstaartje in de akker ontdekt.

De levensgemeenschap van roggeakkers bestaat niet alleen uit planten. Hier horen we in de zomer de ortolaan, de veld- en de boomleuwerik, de geelgors, de wielewaal en, in een verwaarloosde boomgaard vlakbij, de grauwe klauwier. Daarnaast zijn ook hazelworm, zandhagedis, kleine parelmoervlinder, wrattenbijter op de akker en het vliegend hert langs de eikenallee waargenomen.

In Govelin gaat het om ongeveer 80 ha akkerland van de familie Bergmann. Het behoud van deze levensgemeenschap is alleen maar

mogelijk door deelname aan gesubsidieerde ortolaan- en akkeronkruidenbeschermingplannen van de overheid. Zonder subsidies is het onmogelijk om deze rijkdom te bewaren. In 2004 werd een educatief leliepad van ruim vier kilometer ingericht. Sinds 2007 worden er leliedagen georganiseerd om de aandacht op deze parels te vestigen.

Volgend jaar loopt de subsidietermijn af én de boer wordt 65. Er wordt nu gezocht naar duurzame oplossingen. Het maakt indruk op de politiek, dat er zoveel mensen op af komen, ook uit Nederland. Wie tijd en zin heeft om de roggeakkers in volle glorie te zien, moet beslist gaan kijken.

Bij de boerderij van de familie Berg-

V.l.n.r. Dreigend onweer boven roggeakker, Lelie-motief in vakwerkhuis in Govelin, voortuin in het nabijgelegen Pevestorf.

mann ligt ook nog een ouderwetse boerentuin van grote klasse. Een bijzondere akelei zonder spoor, *Aquilegia vulgaris* 'Stellatum' was een leuke verrassing. Piet Bakker ontdekte, dat veel rozen in de tuin waarschijnlijk uit de 19e eeuw stammen toen de boerderij na een brand op deze plaats werd gebouwd. Vorig voorjaar zijn er noordelijke zwerfstenen in de omgeving verzameld voor een instructieve zwerfstenentuin. Alles bij elkaar zeker de reis waard.

Meer informatie op de website van de Drentsche Aa. http://www.natuurplatform-drentsche-aa.nl/2011/_bijlagen/Roggelelie/roggelelie.html Daar zijn diverse links naar andere websites. Veel plaatjes op www.dgg1822.de onder het kopje Galerie. Liliëntage in Govelin: www.lilienpfad.de.

Fred Bos ontvangt graag informatie over het wel en wee van roggelelies in heemtuinen. E-mail: ff.bos@zonnet.nl.

